

Валерія Кутила

**АРХАЇЧНІ ЖАНРОВІ ТРАДИЦІЇ В П'ЄСІ М. КУЛІША
«МИНА МАЗАЙЛО»**

Література здатна нести в собі часом закодовані й трансформовані легендарно-міфологічні образи й сюжети. Це робить її чи не найбільш універсальним засобом самопізнання людини, «знімаючи» для свідомості останньої часові й просторові бар'єри, зазначає А. Гурдуз [3, с. 3]. Останнім часом зростає інтерес людства до колективного несвідомого, а, отже, до природи міфу та його трансформації в літературних творах. Існує безліч поглядів на проблеми міфопоетики, що були порушені ще наприкінці ХІХ століття. Архетипи (прообрази), впливаючи на «поверхню» свідомості у формі літературного твору, актуалізують всезагальні стрижневі ознаки, іманентно притаманні національній ментальності і водночас людському родові [5, с. 65]. Протягом ХХ століття міфотворчість була детально досліджена вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема М. М. Бахтіним, М. Єв-зліним, Є. М. Мелетинським, Ю. Крістевою, А. Гурдузом, О. Холодовим. На даний момент в літературознавстві немає єдиного погляду на інтеграцію міфоелементів в художні твори, а, отже, проблема залишається актуальною і дотепер. В статті ми досліджуємо архаїчні жанрові традиції на прикладі п'єси М. Куліша «Мина Мазайло». За основу приймається позиція М. Бахтіна, тому перш за все потрібно звернутись до жанру та скритих за ним давніх традицій, які живуть в його пам'яті. Літературний жанр за своєю природою відображає найбільш стійкі, «віковічні» тенденції розвитку літератури. В жанрі завжди зберігаються невмирущі елементи архаїки. <...> Архаїка, що зберігається в жанрі, не мертва, а завжди жива, тобто здатна оновлюватись архаїка. Жанр завжди живе теперішнім, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок [1, с. 314]. Драма як рід, а, отже, і комедія як жанр, зберегли найбільш тісні зв'язки з карнавальним фольклором та ритуалом. Жанр, в

свою чергу, визначає і образи персонажів, які можуть бути архетипічними. «Мина Мазайло» - твір виразно міфологізований, його аналіз сприяє більш детальному дослідженню міфопоетичної парадигми в українській літературі.

М. Бахтін запропонував літературознавчий термін «меніппея» для позначення універсального жанрового змісту серйозно-сміхової спрямованості, вияву його амбівалентної природи, що полягає у пошуках філософських, морально-етичних істин при панібратському ставленні до дійсності, у висвітленні злободенної проблематики крізь призму сміху, авантюрного сюжету, зміщеного часопростору [1, с. 438].

У сучасному літературознавстві не існує однозначного погляду на жанр меніппеї. Деякі дослідники, слідом за М. Бахтіним, відстоюють значимість цього поняття, а інші відмовляють цьому жанру в праві на існування. В. Л. Махлін виступає як послідовник ідей Бахтіна, у статті в Літературній енциклопедії термінів та понять аналізує переваги і недоліки теорії Бахтіна. Він доходить висновку, що «на фоні основної (філософсько-естетичної) особливості меніппеї усвідомлюються і конкретні (власне літературні) елементи цього жанру, що постають у своїй більшості і у своєму принциповому зв'язку вже на античному етапі [528]. М. Л. Гаспаров, навпаки, зауважує, що Бахтін вводив своїх читачів в оману, дивлячись на літературу не як філолог, а як філософ [2].

Відомо, що Кулішеві, як майстрові політичної злободенної комедії імпували злободенні сатири Арістофана, що їх саме в час Куліша було видрукувано українською мовою [8, с. 662]. Тому при аналізі «Мина Мазайла» доцільно вважати, що Куліш свідомо йшов від античних комедійних традицій. Натомість М. Бахтін повністю відкидає такого карнавального письменника, як Арістофан, тому що він дуже заполітизований, дуже цілеспрямовано сатиричний та нехаотичний. Хоча хто, як не Арістофан повен бахтінського діалогізму, зауважує М. Л. Гаспаров [2].

Бахтін вбачає витoki жанру меніппеї в традиції карнавалу. Сам карнавал - це, звісно, не літературне явище. Це синкретична видовищна форма обрядового характеру. <...> Карнавал - це видовище без рампи і без поділу на виконавців і глядачів. В карнавалі всі активні учасники, усі залучені до карнавального діяння карнавал не споглядають, а <...> живуть у ньому, живуть за його законами. Карнавальне життя ж - це життя, що виведене зі своєї звичайної колії, в якійсь мірі «життя навиворіт».

Карнавальне світосприйняття володіє могутньою життєдайною перетворюючою силою і незнищеною живучістю. Тому в наш час ті жанри, які мають найвіддаленіший зв'язок з традиціями серйозно-сміхового, зберігають в собі карнавальну закваску, що різко виділяє їх із середі інших жанрів. На цих жанрах завжди лежить печатка, за якою ми їх можемо впізнати [1, с. 315]. Якщо торкнутись деяких карнавальних обрядів, то і тут можна помітити ряд схожості з кулішевою драмою. Наприклад, ведучим дійством є блазнірське увінчання короля, що саме по собі носить амбівалентний характер, передбачаючи його розвінчання. У формі карнавального сміху вирішувалось те, що недопустиме у формі серйозності. Наприклад, погрози батька Мина і сина Мокія вбити одне одного сприймаються не

трагічно, а комічно. Яскравою є сцена навчання Мина російських «проізношених», коли його українська сутність повністю суперечить намаганням наблизитись до русифікованих аристократів. Карнавальний сміх направлений на вище - зміну влад, правд, світових устроїв: протистояння героїв, що мають різні політичні вподобання, зображене саме в такій формі. Поряд зі сміхом торкаємось пародії - створення двійника, за допомогою якого розвінчують героя. Мокій - двійник Мина, що наділений майже усіма рисами Мина, тільки представляє собою його ідеологічного опонента. Також образи тьоті Моті та дядька. Тараса представлені як віддзеркалення ідей та думок одне одного, тобто все той же світ навиворіт.

Жанр Сократичного діалогу також зріс на карнавальній основі. Його героями є ідеологи. Головними прийомами Сократичного діалогу були синкриза (зіставлення різних точок зору на один предмет) і анакриза (засоби викликати та провокувати слова героя) [1, с. 317]. У «Мині Мазало» на фоні загального Хаосу досить яскраво виступають головний герой-ідеолог Мина і його син Мокій, носій зовсім протилежної ідеї. У будинку Мазайлів під час дискусії про зміну прізвища кожен герой проповідував свою правду, свій погляд на одну загальну проблему українізації: «за» чи «проти»?

За Бахтіним, меніппею характеризує виключна свобода внутрішньої життєвої правди, а найсміліша фантастика та авантюра внутрішньо мотивуються, виправдовуються та освячуються ідейно-філософською ціллю - скласти ситуації для провокування і випробування філософської ідеї - слова. Для меніппеї дуже характерні сцени скандалів, ексцентричної поведінки, усілякого порушення буденного ходу подій, усталених норм поведінки і етикету, у тому числі і мовного. Меніппея часто включає в себе елементи соціальної утопії. І нарешті, остання особливість меніппеї - її злободенна публіцистичність [1, с. 322-327]. З перших реплік ми дізнаємось про порушення усталеного ходу життя у домі Мазайлів: син Мокій «уже збожеволів від своєї укормови» і «мабуть, уб'є папу <...>Або папа його» [5, с. 7]. Старий Мазайло пустився майже у авантюру, намагаючись змінити своє рідне прізвище на російське, наївно вважає, що це наблизить його до «благородних». Його ціль - будь-якою ціною дістати загальну повагу через зросійщення, це мотивує усі його вчинки та слова. Мокій же виступає в ролі носія повністю протилежної ідеї - українізації. Тобто, батько і син є різними полюсами одної і тої ж проблеми - фанатизму у боротьбі за свою ідею. Кожен малює у своїй свідомості утопічну картину щасливого майбутнього, яке можливе лише за умови дотримання його політики. Ситуація в будинку досягає свого апогею, коли Мока дізнається про намір батька : «Боже мій, почалась катастрофа! Катастрофа!» [5, с. 46], трагічно каже мати. Родинна дискусія на тему зміни прізвища зображена в комедійній формі та нагадує карнавальне дійство, де відсутні глядачі, а всі герої залучені до гри. Відбувається зіткнення ідей: шовіністичних русифікаторських, нігілістичних, національно свідомих українізаторських. Тут можна згадати про карнавальні блюзнірства, традиційним обрядом яких є блазнірське увінчання та розвінчання короля. Король-блазень Мина врешті-решт розвінчується в останній сцені, коли Губа зачитує рядки з газети про звільнення М. Мазайла-Мазеніна на «систематичний і зловмисний опір українізації» [5, с. 97].

В меніппеї вперше з'явилося те, що можна назвати морально-психологічним експериментуванням: зображення незвичайних, ненормальних морально-психічних станів людини - божевіль різного роду, роздвоєння особистості, неприборканої мрійливості і т.д. Найяскравіше це ілюструє одна з останніх сцен, коли стирається межа між ілюзією і реальністю у свідомості Мيني : «Мазайло схилився на люстро. Мислі, як тумани, окрили посивілу голову. Окрили, заскакали. Заскакав якийсь дід-запорожець. Забриніла мелодія: «Ой, сів пугач на могилі та й крикнув він «пугу», «Десь удалині з'явилась невідома постать з телефоном, на аеромоторі, під № 31-51. Заскакала, заговорила в гучномовець: - Алло! Алло! Мої предки з Великого Лугу! Обміняйте свої прізвища на принципові числа у всесвітній номерній системі. Ало! Але! Алю! Улю!» [4]. У даному випадку відбулось зміщення просторових меж.

Меніппея наповнена різкими контрастами та оксюморонними поєднаннями: українець Мазайло зі зміненим російським прізвищем Мазенін, на контрасті представлені образи дядька Тараса та тьоті Моті. Взагалі «Мина Мазайло» - ідеологічна, неясна і суперечлива п'єса. З одного боку, вона нібито виступає проти російського і українського шовінізму, будь-якого національного людиноненависництва. З другого боку, в ній багато від цього самого людиноненависництва. З одного боку, вона оспівує силу української мови, а з другого - ряд її «комічних» моментів побудованих на виразах брутальних і цинічних, що ображають цю саму мову [4].

Навряд чи повністю свідомо, М. Куліш відтворював закодовані міфологічно- легендарні образи та сюжети, але на прикладі даного аналізу можна сказати, що «Мина Мазайло» є яскравим прикладом карнавальної літератури, що несе в собі ознаки архаїчного жанру меніппеї. Комедія як жанр зберегла в собі найбільш тісні зв'язки з карнавалом і ритуалом. Карнавальні обряди увінчання/розвінчання героя, створення пародіюючого двійника, відсутність поділу на глядачів та учасників, змінення звичного руху подій від Хаосу до Космосу на протилежний знаходять свої відголоски в п'єсі «Мина Мазайло» у вигляді блазня-Мини, перевертання усталеного ходу подій у будинку, дискусія з приводу зміни прізвища, марення Мيني. Отже, М. Куліш «підключався» до ланцюга даної жанрової традиції там, де вона проходила крізь його сучасність, тобто об'єктивна пам'ять жанру зберегла особливості античної меніппеї.

Література

1. Бахтін М. М. Проблеми поетики Достоевського - 3-є вид. - М.: Худож. літ., 1972. - 470 с.
2. Гаспаров М. Л. Історія літератури як творчість та дослідження: випадок з Бахтіним [Електронний ресурс] // Вісник гуманітарної науки / Російський державний гуманітарний університет. Електрон, журн. - 2004. - № 6 (78). Режим доступу: <http://vestnik.rsuh.ru/article.html?id=54924>, вільний.
3. Гурдуз А. І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській «прозі про землю» кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. автореф. дне. на здобуття наук, ступеня канд. філолог, наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Гурдуз А. І. - К., 2006. - 17 с.
4. Жанрові особливості комедій М.Куліша [Електронний ресурс]. - Режим фoCTyну:URL: http://www.referaty.pp.ua/abstracts/ua/literatura/literatura_12883_5.php. - Назва з екрана.
5. Куліш М. П'єси. - К.: Наук, думка, 2001. - 368 с.

6. Літературознавчий словник-довідник *Nota Bene* / За ред. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. - К., ВЦ «Академія», 2007. - 752 с.
7. Мелетинський Є. М. Про літературні архетипи / Російський державний гуманітарний університет. - М., 1994. - 136 с.
8. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія - проза - драма - есей / Упорядкув., пе- редм., післям. Ю. Лавріненка; Післямова Є. Сверстюка. - К.: Смолоскип, 2008. - 976 с.: портр.
9. Щетинін Р. Б. Жанрові особливості меніпсеї // Вісник Томського державного університету. 2009,- № 3(7). - С. 84-93.